

ГАРОВ ЭХТИЁТ ЧОРАСИНИ ҚЎЛЛАШДА ГАРОВ МИҚДОРИНИ БЕЛГИЛАШ МЕЗОНЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Рахимбердиев Дилмурод Рустамович

Самарканд вилояти прокуратураси 16-булим катта прокурори.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23348683>

Аннотация. Мақолада гаров эҳтиёт чораси миқдорини белгилаш мезонлари, мулкий имконият ва процессуал хавф ўртасидаги нисбат ҳамда белгиланган гаровни киритиш имкони бўлмаганда юзага келадиган оқибатлар таҳлил қилинади. Гаров миқдорини жиноятдан етказилган зарарга боғлаш ёндашуви танқидий баҳоланади. Б.Н. Рашидов, Ю.В. Царева, Т.Л. Щерба, Д.А. Лёвин, Р.Я. Мамедов, С.Н. Мальцева, Д.Р. Нариманова қараилари, Россия, Қозоғистон ва Беларусь қонунчилиги, Европа инсон ҳуқуқлари суди амалиёти ўрганилади. Муаллиф мутаносибликнинг икки босқичли моделини ва ЖПКнинг 249-моддасига ўрта тақлифни илгари суради: гаров миқдорининг қонуний чегаралари ва уни асослаш мажбурияти, гаровни киритиш имконияти бўлмаганда уни қайта кўриб чиқиш ҳамда гаровни ҳукмдан кейин зарарни қоплашга йўналтириш.

Аннотация. В статье анализируются критерии определения размера залога, соотношение имущественных возможностей и процессуального риска, а также последствия невозможности внесения назначенного залога. Критически оценивается подход, связывающий размер залога с ущербом от преступления. Исследуются позиции Б.Н. Рашидова, Ю.В. Царевой, Т.Л. Щербы, Д.А. Лёвина, Р.Я. Мамедова, С.Н. Мальцевой, Д.Р. Наримановой, законодательство России, Казахстана и Беларуси, практика Европейского суда по правам человека. Автор предлагает двухэтапную модель соразмерности и три изменения в ст. 249 УПК Республики Узбекистан: законодательные пределы размера залога и обязанность его обоснования, пересмотр залога при невозможности его внесения и обращение залога в счет возмещения ущерба после вступления приговора в силу.

Abstract. The article analyses the criteria for setting the amount of bail, the relationship between financial means and procedural risk, and the consequences of a person being unable to pay the bail set. It critically assesses the approach that links the amount of bail to the damage caused by the offence. The views of B.N. Rashidov, Yu.V. Tsareva, T.L. Shcherba, D.A. Levin, R.Ya. Mamedov, S.N. Maltseva and D.R. Narimanova, the legislation of Russia, Kazakhstan and Belarus, and the case law of the European Court of Human Rights are examined. The author proposes a two-stage proportionality model and three amendments to Article 249 of the Criminal Procedure Code of Uzbekistan: statutory limits on the amount of bail with a duty to give reasons, review of bail where it cannot be paid, and application of the bail to compensation for damage once the judgment becomes final.

Калит сўзлар: гаров, эҳтиёт чораси, гаров миқдори, мулкий аҳвол, зарарни қоплаш, гаровга қўйовчи, қамоққа олишга муқобил чора.

Ключевые слова: залог, мера пресечения, размер залога, имущественное положение, возмещение ущерба, залогодатель, альтернатива заключению под стражу.

Keywords: *bail, preventive measure, amount of bail, financial means, compensation for damage, surety, alternative to pre-trial detention.*

Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги Конституцияси ҳар кимнинг эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқини кафолатлайди ҳамда шахсни қамоққа олиш фақат суд қарори билан амалга оширилишини белгилайди. Конституциянинг 20-моддасида ҳуқуқий таъсир чораларининг мутаносиблиги, 27-моддасида шахс эркинлиги ва дахлсизлиги, 28-моддасида айбсизлик презумпцияси мустаҳкамланган [1]. Бу қоидалар эҳтиёт чораларини танлашда озодликдан маҳрум қилиш энг сўнгги восита бўлиши кераклигини англатади. Мутаносиблик талаби эса нафақат қамоққа олиш ёки уй қамоғига, балки иқтисодий жиҳатдан оғир таъсир кўрсатадиган мулкӣ кафолатларга ҳам тааллуқлидир. Шу сабабли гаровнинг ҳар қандай миқдорини автоматик равишда маъбул деб ҳисоблаб бўлмайди.

Суд-ҳуқуқ ислохотларининг йўналишлари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрдаги ПФ-4850-сон «Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармонида белгиланган [2]. Фармонда шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини жиноят процессида ишончли ҳимоя қилиш, процессуал мажбурлов чораларини қўллашда суд назоратини кучайтириш вазифаси қўйилган. Фармон гаровнинг муайян миқдорини бевосита белгиламайди, бироқ гаров институтини такомиллаштириш учун инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга йўналтирилган сиёсий-ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади.

Гаров эҳтиёт чораси 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган Жиноят-процессуал кодексида (кейинги ўринларда ЖПК) илк бор тартибга солинган [3]. Халқаро ҳуқуқ нормалари ҳам уни устувор деб билади. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 9-моддаси 3-қисмига кўра, суд муҳокамасини кутаётган шахсларни қамоқда сақлаш умумий қоида бўлмаслиги керак, озод қилиш эса судга қилишни таъминловчи кафолатлар билан боғланиши мумкин [4].

БМТ Инсон ҳуқуқлари қўмитаси 35-сонли Умумий шарҳида судлар гаров каби муқобил чоралар қамоқни ортиқча қилиб қўйиш-қўймаслигини текшириши шартлигини таъкидлаган [5]. Токио қоидаларининг 6-қоидаси ва Ҳар қандай шаклда ушланган ёки қамоққа олинган шахсларни ҳимоя қилиш принципларининг 39-принципи ҳам шу ғояни мустаҳкамлайди [6; 7].

Гаров давлатнинг одил судловни таъминлаш вазифаси билан шахснинг эркинлик ҳуқуқи ўртасидаги мувозанатнинг ўзига хос шаклидир. У шахснинг процессда иштирок этишини мулкӣ манфаат орқали таъминлайди, бироқ ўз табиатида кўра жазо, етказилган зарарни қоплаш ёки айбни тан олиш воситаси эмас. Шунга қарамай, гаров мамлакатимизда эҳтиёт чоралари тизимида камтарона ўрин эгаллайди ва қамоққа олишнинг реал муқобилига айланмаган. Бу ҳолатнинг сабаблари орасида гаров миқдорини белгилаш муаммоси алоҳида ўрин тутди.

Қонунда гаров миқдорини белгилаш мезонлари умумий тарзда санаб ўтилган, бироқ уларни баҳолаш ва қарорда асослаш стандарти мавжуд эмас. Шу сабабли миқдор ё айбланувчининг имкониятидан ортиқ белгиланиб, гаров амалда қўлланиб бўлмайдиган чорага айланиши, ё асоссиз паст белгиланиб, тийиб турувчи кучини йўқотиши мумкин.

Бундан ташқари, илмий адабиётда гаров миқдорини жиноят етказган зарарга боғлаш ғояси ҳам илгари сурилган. Бу ғоя гаров институтининг табиатига мос келадими, деган савол очиқ қолмоқда.

Амалдаги қонунчиликдан келиб чиқадиган бўлсак, гаровнинг қонунда белгиланган энг кам миқдори ва уни индивидуал белгилаш ваколати мавжуд бўлган шароитда, мулкӣ имконияти чекланган шахс учун гаровнинг амалда бажариб бўлмайдиган чорага айланишини қандай процессуал кафолатлар билан чеклаш мумкин? Бу саволни «гаровни камайтириш керак» деган содда таклифга тенглаштириб бўлмайди, чунки ҳаддан ташқари паст гаров ҳам процессуал мажбуриятлар ижросини таъминламаслиги мумкин.

Миллий қонунчилигимизни таҳлил қилсак, ЖПКнинг 249-моддасига мувофиқ гаров пул маблағлари ёки қимматликларни тегишли депозит ҳисобварағига киритишдан иборат бўлиб, кўчмас мулк ҳам гаров сифатида қабул қилиниши мумкин. Гаровни гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, уларнинг қариндошлари, бошқа фуқаролар ёхуд юридик шахслар қўйиши мумкин, гаров қўювчи эса эҳтимолий мулкӣ йўқотиш оқибатлари ҳақида огоҳлантирилади [3].

Мазкур модданинг тўртинчи қисмига кўра, гаров суммаси базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма бараваридан кам бўлмаслиги керак. Миқдор айбловнинг оғирлиги, айбланувчи ва гаров қўювчининг шахси, гаров қўювчининг мулкӣ аҳволи ҳамда унинг айбланувчи билан муносабатлари инобатга олинган ҳолда белгиланади [3]. Демак, мулкӣ аҳволни ҳисобга олиш қонунда мавжуд ва уни мутлақо янги қонунда сифатида таклиф этиш нотўғри бўлади.

Муаммо бошқа жойда. Қонунда мулкӣ аҳвол қандай далиллар билан аниқланиши, у процессуал хавф билан қай тарзда боғланиши ва гаров миқдорининг юқори чегараси белгиланмаган. Натижада гаров миқдорини белгилаш амалда тўлиқ ҳуқуқни қўлловчининг ихтиёрига қолган: қонунда терговчи ёки суднинг нима учун айнан шу миқдор танланганини асослаш мажбурияти алоҳида белгиланмаган. Бундай ҳолатда миқдор устидан шикоят қилиш ҳам, уни суд назоратида текшириш ҳам амалда қийинлашади. Бу хулоса норма матнининг таҳлилидан келиб чиқади.

Гаров миқдорини белгилаш эҳтиёт чораларининг умумий асосларидан ажралган мустақил молиявий ҳисоб-китоб эмас. ЖПКнинг 236-моддасида эҳтиёт чораларини қўллашнинг процессуал мақсадлари, 238-моддасида эса эҳтиёт чорасини танлашда эътиборга олинадиган ҳолатлар назарда тутилган [3]. Шахснинг доимий яшаш жойи, иши, оилавий алоқалари ва аввалги чақирувларга муносабати судга келмаслик хавфини баҳолашга хизмат қилади. Бироқ уларнинг ҳеч бири яқка ҳолда хавф борлиги ёки йўқлигини автоматик исботламайди.

Бунда гаров қўювчининг мулкӣ аҳволи билан айбланувчининг мулкӣ аҳволини фарқлаш муҳим. ЖПКнинг 249-моддаси гаров қўювчининг имкониятларига ишора қилади.

Гаровни учинчи шахс қўяётган бўлса, унинг иқтисодий ҳолатини ҳисобга олиш зарур, лекин фақат учинчи шахснинг бойлигига таяниб миқдор белгилаш айбланувчининг хулқ-атворига таъсир кучини кафолатламайди. Шунинг учун гаров қўювчи ва айбланувчи ўртасидаги ижтимоий алоқаларнинг ҳақиқий хусусияти ҳам таҳлил қилиниши керак.

Гаров миқдорини белгилаш мезонлари масаласида Б.Н. Рашидов гаров миқдорини зарарга боғлаш ғоясини илмий жиҳатдан асослаган. Унинг хулосасига кўра, гаров миқдори жиноят натижасида етказилган моддий зиён, жисмоний ва маънавий зарар, шунингдек, киритилган фуқаровий даъвонинг жами миқдоридан келиб чиқиб белгиланиши лозим [8, Б. 153]. У таклиф этган 249-модданинг янги таҳририда эса бошқача рўйхат берилган. Унда айбловнинг оғирлиги, айбланувчининг ойлик ёки йиллик даромади ва харажатлари, гаровга қўювчининг мулкӣ аҳволи ҳисобга олиниши, алоҳида ҳолларда энг кам миқдордан пастга тушиш имконияти назарда тутилган [8, Б. 158–159].

Биз бу иккала ёндашувнинг бир иш доирасида ёнма-ён туришини методологик номувофиқлик деб ҳисоблаймиз. Агар миқдор зарарга тенг ёки ундан ортиқ бўлиши керак бўлса, даромад ва харажатларни ҳисобга олиш ўз маъносини йўқотади. Ўғирлик ёки фирибгарликда айбланаётган, зарарни қоплашга маблағи йўқ шахс гаровга ҳам маблағ топа олмайди. Бундай шахс учун гаров зарарга боғланган заҳоти қамоққа олишнинг расмий муқобилига айланади, холос.

Гаровни зарарга механик боғлаш мақсадлар аралашувига ҳам олиб келади. Зарар миқдори ишнинг оғирлиги ва эҳтимолий процессуал хавфни баҳолашда билвосита аҳамиятга эга бўлиши мумкин. Бироқ гаровни фуқаровий даъвонинг олдиндан тўланадиган қисмига айлантириш айбсизлик презумпцияси ва мулк ҳукуқи кафолатларига зид келади: айби ҳали исботланмаган шахсдан зарарни олдиндан таъминлаш талаб қилинади.

МДХ давлатлари процессуалистлари орасида бу масалада икки асосий позиция шаклланган. Биринчиси гаровни зарарни қоплаш билан боғлайди. Иккинчиси гаровни фақат шахснинг лозим хулқ-атворини таъминлаш воситаси деб билади ва миқдорни унинг имкониятидан келиб чиқиб белгилашни талаб қилади.

Иккинчи позициянинг энг изчил тарафдорларидан бири Ю.В. Царевадир. Унинг 2018 йилги тадқиқотида гаровни танлаш учун энг кам миқдор сақлаб қолинган ҳолда, айбланувчининг даромади яшаш минимумига тенг ёки ундан кам бўлса, суд бу чегарадан пастга тушиши мумкинлиги асосланган [9]. Олима Россия Олий суди Пленумига судлар гаров миқдорини белгилашда гаровга қўювчи ва унинг қарамоғидагиларнинг яшаш минимумига тенг маблағни ҳисобга олишини тушунтиришни таклиф қилади. Бундай маблағ қолмаса, гаров умуман қўлланмаслиги керак [9]. Бу муаммо алоҳида бир мамлакатга хос эмас, балки тизимли хусусиятга эга эканлигини кўрсатади.

Беларуслик олима Т.Л. Щерба ҳам гаровнинг энг кам миқдорини белгилашда унинг асосий вазифаси шахснинг лозим хулқ-атворини таъминлаш эканлигидан келиб чиқади [10].

Бу ёндашувда миқдор мезони зарар эмас, балки айнан шу шахс учун мулкдан маҳрум бўлиш хавфининг етарли даражада сезиларли бўлишидир. И.Б. Тутуниин эса гаровнинг кам қўлланилишини мулккий хусусиятга эга мажбурлов чораларининг процессуал тартиби мураккаблиги билан изоҳлайди [11, С. 249].

Аммо Ю.В. Царева позицияси бир томонлама эмас. У моддий зарар етказилган жиноятлар бўйича гаровни танлашнинг мажбурий шарти сифатида қўйидагини таклиф қилади. Яъни, айбланувчи ўзи қўйган гаров ҳукм қонуний кучга киргач зарарни қоплашга ундирилади, учинчи шахс қўйган гаров эса фақат унинг розилиги билан шундай ишлатилади [9]. У зарар омилини инкор этмайди, балки уни гаров миқдоридан гаровнинг кейинги тақдири томонга кўчиради.

Бизнинг фикримизча, Ю.В. Царева таклифи Б.Н. Рашидов ёндашувидаги зиддиятни ҳал қилишнинг энг мақбул йўлидир. Б.Н. Рашидов зарарни ҳисобга олиш заруратини тўғри пайкаган, аммо уни нотўғри жойга, яъни миқдорни белгилаш босқичига жойлаштирган.

Миқдорни зарарга боғлаш гаровдан фақат бадавлат айбланувчилар фойдаланишига олиб келади. Бу эса Конституцияда кафолатланган қонун ва суд олдида тенглик принципига зид келади.

Шу билан бирга, Ю.В. Царева моделига ҳам танқидий ёндашиш лозим. Биринчидан, яшаш минимуми каби ижтимоий кўрсаткичга боғлаш ҳар бир ишда даромадни ҳужжатлар билан текширишни талаб қилади. Бу эса олиманинг ўзи танқид қилган процессуал мураккабликни яна кучайтиради. Иккинчидан, у гаров предмети сифатида фақат пул маблағларини қолдиришни таклиф қилади. Мулкни пулга айлантириш учун у бюджетдан ташқари давлат гаров фондларини тузишни тавсия этади [9]. Ўзбекистон шароитида бундай фондни ташкил этиш алоҳида институционал харажатларни талаб қилади ва унинг самарадорлиги ҳали ҳеч бир МДХ давлатида синалмаган.

Сўнгги йиллардаги тадқиқотларда баҳс миқдор мезонидан қарорнинг асосланиши ва суд назорати томонга кўчмоқда. Д.А. Лёвин 2023 йилги мақоласида Россияда гаров миқдорини белгилашдаги норматив муаммоларга эътибор қаратади [12]. Бу муаммо Ўзбекистон учун ҳам долзарб ҳисобланиб, қонунда мезонларнинг мавжудлиги уларни қўллаш натижаси олдиндан тушунарли ва текшириладиган бўлишини таъминламайди. Бироқ миқдорни қатъий формула билан белгилаш ҳам ҳар бир ишнинг индивидуал хусусиятларини йўққа чиқариши мумкин.

Бизнингча, бу муаммонинг мақбул ечими миқдорни бир хиллаштириш эмас, балки қарорни асослашни бир хил процессуал талабга бўйсундиришдир. Икки шахс бир хил жиноятда гумон қилиниши мумкин, аммо уларнинг қочиш хавфи, доимий даромади, ижтимоий алоқалари ва гаров қўювчиси билан муносабати турлича бўлади. Миқдордаги фарқ ўз-ўзидан тенглик бузилиши эмас. Фарқнинг далилларга асосланмаганлиги эса тенглик ва мутаносибликка хавф туғдиради.

Р.Я. Мамедов 2023 йилги мақоласида гаров танлашда суд назоратининг аҳамияти, шахснинг ижтимоий алоқалари ва ишнинг хусусиятларини баҳолашга эътибор қаратади.

Унинг таҳлилида оғир жиноятлар бўйича гаровни мутлақ тақиқлаш ҳақидаги баҳсли ёндашувлар ҳам қайд этилган [13]. Унинг суд назоратига эътиборини қўллаб-қувватлаймиз.

Чунки мулкий кафолат миқдори устидан реал текширув бўлмаса, ҳатто формал жиҳатдан қонуний қарор ҳам амалда эркинликни асоссиз чеклашга олиб келиши мумкин.

Бироқ суд назоратини фақат қарорни суд қабул қилиши билан боғлаш етарли эмас. Қарорда қандай далиллар муҳокама қилингани, муқобил чоралар нега етарли эмаслиги ва гаров миқдори нега камроқ ёки кўпроқ бўлиши мумкин эмаслиги очиб берилмаса, назоратнинг мазмуни сусаяди.

С.Н. Мальцева эса 2024 йилги мақоласида гаровни қўллаш муаммосини жиноят процессидаги мажбурлов механизмлари нуқтаи назаридан кўриб чиқади [14]. Бу ёндашув гаровнинг кафолатловчи функциясини тушунишда муҳим. Шу билан бирга, гаровнинг таъсирчанлигини унинг мулкий оғирлиги билан тўлиқ тенглаштиришдан сақланиш керак: бир шахс учун камроқ миқдор ҳам кучли рағбат бўлиши, бошқа шахс учун эса катта сумма ҳам сезиларли таъсир кўрсатмаслиги мумкин.

Қозоғистонлик Д.Р. Нариманова эса 2024 йилги диссертацион тадқиқотида гаров институтини қонунчилик ва амалиёт муаммолари бирлигида ўрганиб, уни ҳуқуқий тартибга солиш ва самарадорлигини ошириш бўйича тавсиялар ишлаб чиққан [15]. О.А. Шушкина, Д.А. Абражеев ва Е.В. Цветкованинг 2024 йилги ҳаммуаллифлик тадқиқоти ҳам гаровни эҳтиёт чораларининг умумий тизимида таҳлил қилиш заруратини кўрсатади [16]. Бу тадқиқотларнинг йўналишига қўшилган ҳолда, бизнингча, гаров самарадорлигини фақат уни кўпроқ қўллаш билан ўлчаш етарли эмас. Самарадорлиқнинг камида уч ўлчами бор: шахснинг процессуал мажбуриятларни бажариши, эркинликни ортиқча чеклашнинг олдини олиш ва гаров қўювчининг мулкий ҳуқуқларини ҳимоя қилиш.

Шундай қилиб, илмий баҳсда учта ўзаро боғлиқ йўналиш кўринади. Унга кўра норматив мезонларни аниқлаштириш (Б.Н. Рашидов, Ю.В. Царева, Д.А. Лёвин), суд назоратининг мазмунини кучайтириш (Р.Я. Мамедов) ва гаровнинг комплекс самарадорлигини баҳолаш (Д.Р. Нариманова, О.А. Шушкина ва ҳаммуаллифлар). Бизнинг позициямиз ушбу йўналишларни қарама-қарши қўйиш эмас, балки уларни «самарали, аммо реал бажариладиган гаров» мезони атрофида бирлаштиришдан иборат. Агар гаровнинг асосий функцияси шахсни иқтисодий йўқотиш хавфи билан интизомга солиш бўлса, жуда паст миқдор кафолат таъсирини сусайтиради. Агар асосий мезон эркинликни сақлаб қолиш бўлса, иқтисодий имкониятдан юқори миқдор чорани бажариб бўлмайдиган қилади. Бу икки талаб фақат биргаликда тўлиқ ечим беради.

Шу нуқтаи назардан қонунчилиги бизга жуда яқин бўлган давлатларнинг бу борадаги қонунчилигини таҳлил қилсак. Россия ЖПК 106-моддасига кўра, гаров тури ва миқдори жиноятнинг хусусияти, гумон қилинувчи ёки айбланувчининг шахси ва гаровга қўювчининг мулкий аҳволи ҳисобга олинган ҳолда суд томонидан белгиланади. Қонунда энг кам миқдор ҳам белгиланган: кичик ва ўрта оғирликдаги жиноятлар бўйича 50 000 рубль, оғир ва ўта оғир жиноятлар бўйича 500 000 рубль [17]. Бироқ бу модель гаровни оммавий чорага айлантира олмади.

2021 йилда гаров 97 марта, 2023 йилда эса атиги 66 марта танланган [18; 19]. Россия Олий суди Пленумининг 2013 йил 19 декабрдаги 41-сонли қарорида судларга бу чорани қўллаш бўйича тушунтиришлар берилган бўлса-да [20], вазият ўзгармаган. Россия тажрибаси шуни кўрсатадики, гаров масаласини суд ҳал қилишининг ўзи ҳам, юқори энг кам чегара ҳам гаровни реал муқобилга айлантирмайди: асослаш сифати ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

2014 йил 4 июлдаги Қозоғистон ЖПКнинг 145-моддасига кўра эса, гаров миқдори гумоннинг оғирлиги, шахснинг хусусиятлари, қилмиш характери ва гаров қўювчининг мулкӣ ҳолати ҳисобга олиниб, жиноят тоифасига қараб ойлик ҳисоб кўрсаткичида ифодаланган қуӣи ва юқори чегаралар ичида белгиланади. Истисно ҳолларда гаров қуӣи чегарадан паст миқдорда қўлланиши мумкин [21]. Гаровни қабул қилиш, баҳолаш, сақлаш, қайтариш ва давлат даромадига ўтказиш тартиби Ҳукуматнинг 2014 йил 21 ноябрдаги 1219-сонли қарори билан тасдиқланган Қоидаларда батафсил белгиланган [22].

Бизнинг фикримизча, «чегаралар коридори» модели Ўзбекистондаги ягона энг кам чегарага нисбатан кўпроқ дифференциацияни таъминлайди ва ҳуқуқни қўлловчига дастлабки мўлжал беради. Бироқ бу чегаралар ҳар бир шахснинг реал тўлов қобилиятини тўлиқ акс эттирмайди. Шунинг учун бу моделни кўчиришда жиноят тоифаси бўйича мажбурий катта суммаларни жорий этишдан сақланиш, қуӣи чегараларни паст белгилаш ва ундан пастга тушиш имкониятини сақлаш лозим.

Бу борада Беларусь ЖПКнинг 124-моддаси зарар масаласини бошқача ҳал қилади.

Айбланувчи ўзи қўйган гаров жиноят етказган зарарни қоплашга йўналтирилиши мумкин, бошқа шахс қўйган гаров эса фақат унинг розилиги билан шундай ишлатилади [23]. Демак, Беларусь қонун чиқарувчиси зарар омилини гаров миқдорига эмас, гаровнинг тақдирига боғлаган. Бу Ю.В.Царева назарий жиҳатдан асослаган ғоянинг қонун даражасидаги аналогидир.

Ўзбекистон учун Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт бевосита аҳамиятга эга, Европа инсон ҳуқуқлари суди қарорлари эса қиёсий талқин манбаи бўлиб хизмат қилади. Neumeister Австрияга қарши ишда Суд гаров миқдорини асосан айбланувчига нисбатан қўйилган зарар суммасига боғлаган миллий судлар ёндашувини танқид қилган. Суднинг фикрича, гаров миқдори шахснинг ўзи, унинг мол-мулки ва гаров қўювчилар билан муносабатига қараб баҳоланиши керак, мақсад эса йўқотиш хавфи қочишдан тийиб турувчи куч бўлишидир [24, §§ 13–14]. Бу Б.Н.Рашидов ёндашувига қарши энг кучли қиёсий далилдир. Mangouras Испанияга қарши ишда эса Буюк палата атроф-муҳитга етказилган оғир зарар ҳолатида жиноятнинг оғирлиги, зарар миқдори ва шахснинг касбий муҳитини ҳам ҳисобга олишга йўл қўйган [25].

Бу икки қарорни бир-бирига зид деб эмас, балки икки чегарани белгилайдиган ҳуқуқӣи позициялар сифатида талқин қилиш мақсадга мувофиқ. Биринчи қарор гаровни зарарни қоплаш воситасига айлантирмасликни, иккинчиси эса алоҳида ҳолатларда ишнинг хусусиятини мутлақ инкор этмасликни талаб қилади. Mangouras ишида гаровни айбланувчи эмас, кема эгасининг суғурта ташкилоти тўлагани ҳам эътиборга молик.

Иккала ҳолда ҳам индивидуал асослаш зарурати янада кучаяди: ҳеч бир модель фақат рақамли тариф билан адолатли гаровни кафолатламайди.

Юқоридаги таҳлил асосида гаров миқдорини белгилашни шартли равишда қуйидаги икки босқичга ажратишни таклиф этамиз:

Биринчи босқичда ваколатли орган шахснинг процессуал мажбуриятларни бажармаслик хавфини далиллар билан индивидуал баҳолайди. Айбловнинг оғирлиги бу ерда аҳамиятли бўлиши мумкин, аммо ягона мезон бўлмайди. Хавф қайси ҳаракат ёки маълумотдан келиб чиқаётгани ва у нима учун енгилроқ чора билан бартараф этилмаслиги кўрсатилиши лозим.

Иккинчи босқичда гаровнинг иқтисодий таъсирчанлиги ва реал бажарилиши текширилади. Бунинг учун гаров қўувчининг қонуний даромади, мулки, молиявий мажбуриятлари, қарамоғидаги шахслар, гаров предметининг ликвидлиги ва унинг айбланувчи билан муносабатлари ҳақида тақдим этилган маълумотлар баҳоланади. Бироқ ортиқча шахсий маълумотларни йиғиш ва барча ҳолларда тўлиқ молиявий текширув талаб этиш ҳам мутаносибликка зид бўлиши мумкин.

Биринчи босқич иккинчисининг ўрнини босмайди. Хавфнинг мавжудлиги ҳар қандай миқдорни оқламайди, молиявий имкониятнинг юқорилиги ҳам хавфнинг мавжудлигини ўз-ўзидан исботламайди. «Реал бажариладиган гаров» деганда ҳеч қандай иқтисодий қийинчилик туғдирмайдиган сумма тушунилмайди. Мезон шундан иборатки, гаровни киритиш объектив равишда мумкин бўлиши, уни йўқотиш эҳтимоли эса процессуал мажбуриятларга риоя қилиш учун етарлича жиддий рағбат бўлиб қолиши керак.

Бундай механизм «бойлар учун озодлик, кам таъминланганлар учун қамок» деган тушунчани юмшатади. Унинг яна бир афзаллиги шикоят ва прокурор назоратини мазмунли қилишидир. Агар қарорда фақат «айблов оғирлиги ва шахсини ҳисобга олиб» деган қолип ибора келтирилса, уни текшириш қийин. Агар хавф ва миқдор ўртасидаги боғлиқлик ёритилса, юқори турувчи орган ёки суд қарорнинг қонунийлиги билан бирга асослилигини ҳам баҳолай олади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, амалдаги ЖПКнинг ЖПКнинг 249-моддасидаги гаров миқдорини белгилашга оид қисмни қуйидаги таҳрирда баён этиш таклиф этамиз:

«Гаров миқдори айбловнинг оғирлиги, айбланувчи (судланувчи)нинг шахси, унинг ва гаровга қўувчининг мулкӣ аҳволи, улар ўртасидаги муносабатлар ҳисобга олинган ҳолда қуйидаги чегаралар доирасида белгиланади: ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятлар бўйича — базавий ҳисоблаш миқдорининг ўн бараваридан юз бараваригача; унча оғир бўлмаган жиноятлар бўйича — базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма бараваридан уч юз бараваригача; оғир жиноятлар бўйича — базавий ҳисоблаш миқдорининг элик бараваридан минг бараваригача; ўта оғир жиноятлар бўйича — базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан уч минг бараваригача. Айбланувчи (судланувчи) ва гаровга қўувчининг мулкӣ аҳволи белгиланган қуйи чегарадаги миқдорни топиришига имкон бермаса, гаров ушбу чегарадан паст миқдорда белгиланиши мумкин. Жиноят натижасида

етказилган зарарнинг миқдори гаров миқдорини белгилаш учун асос бўлмайди. Гаровни қўллаш тўғрисидаги қарорда (ажримда) ушбу Кодекснинг 236 ва 238-моддаларида назарда тутилган ҳолатлардан келиб чиқиб, гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчининг процессуал мажбуриятларни бажармаслик хавфи, мазкур хавфни тасдиқловчи аниқ маълумотлар, гаров қўювчининг мулкӣ имкониятлари ҳамда белгиланган миқдорнинг зарурлиги ва мутаносиблигига оид асослар кўрсатилиши шарт».

Бундан ташқари, ЖПКнинг 249-моддасини қуйидаги мазмундаги қисм билан тўлдиришни таклиф қиламиз:

«Гаровни киритиш имконияти мавжуд эмаслиги ёки гаров қўювчининг мулкӣ аҳволи жиддий ўзгарганлиги тўғрисида асослантирилган мурожаат келиб тушганда, гаровни танлаган ваколатли орган мурожаатни кечиктирмасдан, бироқ уч суткадан кечиктирмай кўриб чиқади. Кўриб чиқиш натижасида гаров миқдорини қонунда белгиланган доирада ўзгартириш, гаров предметини алмаштириш ёхуд бошқа эҳтиёт чорасини қўллаш масаласи ҳал этилади. Мурожаатни рад этиш сабаблари қарорда кўрсатилади; қарор устидан қонунда белгиланган тартибда шикоят қилиниши мумкин».

Шунингдек, ЖПКнинг 249-моддасини қуйидаги мазмундаги янги қисм билан тўлдириш таклиф этилади:

«Айбланувчи (судланувчи) ўзига юклатилган мажбуриятларни бузмаган ҳолда, у томонидан топширилган гаров айблов ҳукми қонуний кучга киргандан кейин суднинг қарорига кўра жиноят натижасида етказилган зарарни қоплашга йўналтирилади, қолган қисми эгасига қайтарилади. Бошқа шахс томонидан топширилган гаров фақат унинг ёзма розилиги билан зарарни қоплашга йўналтирилиши мумкин. Гаровга қўювчи гаровни топшириш вақтида бу қоида ҳақида хабардор қилинади».

Олиб борилган таҳлиллардан келиб чиққан ҳолда қуйидаги хулосаларга келишў мумкин:

биринчидан, ЖПКнинг 249-моддасида гаров қўювчининг мулкӣ аҳволини ҳисобга олиш қоидаси ва гаровнинг энг кам миқдори мавжуд. Шунинг учун илмий муаммо мулкӣ мезоннинг йўқлигида эмас, балки миқдорнинг процессуал хавфга нисбатан нега зарур ва мутаносиб эканини қарорда асослаш механизми ва гаров миқдорининг юқори чегараси йўқлигидадир;

иккинчидан, Б.Н. Рашидов илгари сурган гаров миқдорини жиноят етказган зарарга боғлаш ёндашуви гаровни лозим хулқ-атворни таъминлаш воситасидан зарарни қоплашни таъминлаш воситасига айлантиради ва моддий имконияти чекланган шахсларни гаровдан амалда маҳрум қилади. Ю.В. Царева ва Т.Л. Щерба асослаган, Европа инсон ҳуқуқлари суди Neumeister ишида мустаҳкамлаган ёндашув тўғрироқ, яъни гаров миқдори шахснинг мулкӣ имкониятига мутаносиб бўлиши керак. Зарар омилини эса гаровнинг кейинги тақдирига боғлаш лозим;

учинчидан, МДХ давлатларида 2023–2024 йилларда эълон қилинган юқоридаги тадқиқотлар гаров миқдори, суд назорати ва самарадорлик масалалари ўзаро боғлиқлигини кўрсатади.

Улар танкидий таққосланганда, гаровни миқдорий тарифлашдан кўра уни танлаш сабабларини текшириладиган қилиш муҳимроқ, деган хулоса асосланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. – URL: <https://lex.uz> (мурожаат санаси: 01.10.2026).
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрдаги ПФ-4850-сон Фармони // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. – URL: <https://lex.uz/ru/acts/3050491> (мурожаат санаси: 01.10.2026).
3. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси (2026 йил сентябрь ҳолатидаги таҳрир). // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. – URL: <https://www.lex.uz/uz/acts/111463> (мурожаат санаси: 02.10.2026).
4. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт : URL:<https://www.un.org/ru/documents/> (мурожаат санаси: 07.10.2026).
5. General Comment No. 35. Article 9 (Liberty and security of person) / UN Human Rights Committee. – CCPR/C/GC/35. – Geneva, 2014. – Para. 38. – URL: <https://digitallibrary.un.org/record/786613> (accessed: 12.10.2026).
6. Озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган чоралар бўйича БМТнинг минимал стандарт қоидалари (Токио қоидалари) : URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/> (мурожаат санаси: 09.10.2026).
7. <https://digitallibrary.un.org/> (мурожаат санаси: 10.10.2026).
8. Рашидов Б. Н. Эҳтиёт чораси сифатида гаровни қўллаш самарадорлигини ошириш муаммолари : юрид. фан. номз. ... дис. : 12.00.09 / Рашидов Бехзод Нурбоевич ; Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси. – Тошкент, 2010. – 202 б.
9. Царева Ю. В. Залог как мера пресечения в уголовном процессе России: доктрина, юридическая техника, правоприменительная практика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Царева Юлия Викторовна ; Нижегородская академия МВД России. – Нижний Новгород, 2018. – URL: <https://www.iuaj.net/node/2538> (дата обращения: 12.10.2026).
10. Щерба Т. Л. Залог как мера пресечения в уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. Л. Щерба ; Академия МВД Республики Беларусь. – Минск, 2013. – URL: <https://www.iuaj.net/node/1399> (дата обращения: 10.10.2026).
11. Тутынин И. Б. Теоретические основы уголовно-процессуального принуждения имущественного характера. – Москва, 2017.
12. Лёвин Д. А. Проблемы определения размера залога в уголовном процессе России // StudArctic forum. – 2023. – Т. 8, № 2. – С. 52–55. – URL: <https://saf.petrus.ru/journal/article.php?id=10401> (дата обращения: 10.10.2026).
13. Мамедов Р. Я. Анализ актуальных проблем судебного контроля при избрании залога в качестве меры пресечения // Пробелы в российском законодательстве. – 2023. – Т. 16, № 7. – URL: <https://sci.ru/articles/42965> (дата обращения: 10.10.2026).

14. Мальцева С. Н. Залог как мера пресечения: проблемы применения // Уголовно-исполнительное право. – 2024. – Т. 19, № 1. – URL: <https://sci.ru/articles/25875> (дата обращения: 10.10.2026).
15. Нариманова Д. Р. Законодательное регулирование и практика применения залога как меры пресечения в уголовном процессе : диссертационное исследование / Д. Р. Нариманова ; Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан., 2024. – URL: <https://academy-per.kz/item.php?id=1276> (дата обращения: 10.10.2026).
16. Шушкина О. А., Абражеев Д. А., Цветкова Е. В. Залог как мера пресечения: проблемы законодательного регулирования и практики применения // Вестник Владимирского государственного университета. – 2024. – URL: <https://sci.ru/articles/21955> (дата обращения: 10.10.2026).
17. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации : федер. закон от 18 дек. 2001 г. № 174-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2001. – № 52 (ч. 1). – Ст. 4921. – Ст. 106.
18. Измайлова И. А. О некоторых вопросах правового регулирования уголовно-процессуального залога в УПК Российской Федерации и УПК Республики Беларусь // Научный поиск курсантов 2023. – Могилев : Могилевский институт МВД, 2023. – С. 117–118. – URL: https://elib.institutemvd.by/jspui/bitstream/MVD_NAM/7482/1/izmajlova.pdf (дата обращения: 10.10.2026).
19. Минюст задумался о расширении практики применения залога // Ведомости. – 2024. – 27 июня. – URL: <https://www.vedomosti.ru/society/articles/2024/06/27/1046731-minyust-zadumalsya-o-rasshirenii-praktiki-primeneniya-zaloga> (дата обращения: 12.10.2026).
20. О практике применения судами законодательства о мерах пресечения в виде заключения под стражу, домашнего ареста, залога и запрета определенных действий : постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 19 дек. 2013 г. № 41 // СПС «КонсультантПлюс».
21. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан : от 4 июля 2014 г. № 231-V. – Ст. 145. – URL: <https://adilet.kz/ru/laws/upk/st-145/> (дата обращения: 10.10.2026).
22. Об утверждении Правил принятия, оценки, хранения, возврата, реализации, обращения взыскания на предмет залога и обращения залога в доход государства : постановление Правительства Республики Казахстан от 21 нояб. 2014 г. № 1219. – URL: <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/P1400001219> (дата обращения: 11.10.2026).
23. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь : от 16 июля 1999 г. № 295-З. – Ст. 124 // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь.

24. Neumeister v. Austria : judgment of 27 June 1968 : application no. 1936/63 / European Court of Human Rights // Series A. – No. 8. – URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57544> (accessed: 11.10.2026).
25. Mangouras v. Spain : judgment of 28 September 2010 : application no. 12050/04 / European Court of Human Rights (Grand Chamber) // HUDOC database.
26. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси: 1994 йил 22 сентябрда тасдиқланган. – 15-модда // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. – URL: <https://lex.uz> (мурожаат санаси: 11.10.2026).